

תפיסת האיומים והאתגרים

חברות ומדינות מתמודדות עם איומים ואתגרים מסוגים שונים – ביטחוניים, כלכליים וחברתיים. אולם חברה יכולה להרגיש מאוימת למרות שלא שוגר כל איום קונקרטי כלפיה, ולמרות שלא מדובר באיום מכוון. איום מוגדר ככוונה בשילוב היכולת, כפי שהן נתפסות בקרב משהו או מישהו, במטרה לגרום נזק או למנוע השגת מטרה.²⁰ תפיסת האיום המושפעת מגורמים פסיכולוגיים, סוציולוגיים, כלכליים ותרבותיים היא לעיתים נזילה ומושפעת ממצבי רוח רגעיים, ובעיקר מהלך רוח המונחה על ידי מנהיגים. להצהרות של גורמים בממסד הפוליטי-ביטחוני בדבר האיום נודעת חשיבות רבה. למעשה מדובר במעין מעגל קסמים, שבמסגרתו הממסד מגדיר עבור החברה מהם האיומים הרלוונטיים, ובעקבות זאת נוצרת תחושת איום בקרב החברה. בתהליך של היזון חוזר, לתפיסת האיום בעיני החברה עשויה להיות השפעה על המדיניות הננקטת בפועל.²¹ כך תחושת איום גבוהה עשויה לגרום בעקבותיה התייחסות למדיניות המתאמצות למנוע הגשמת מטרות של המדינה כאל אויבות, והתייחסות כאל בעלות ברית כלפי המדינות המוכנות או מסוגלות לסייע למדינה בניסיונותיה להשיג את מטרותיה.

ניתוח מקיף של סוגיות הנוגעות לביטחון הלאומי של מדינה מחייב התבוננות אל האתגרים החיצוניים-ביטחוניים והפנימיים-חברתיים, שכן, גם ללכידות החברתית יש חשיבות בהיותה רכיב של החוסן הלאומי, המשפיע על מכלול הסוגיות בתחום הביטחון הלאומי ועל תפיסת איומים וחומרתם.

תחושת האיום טבועה עמוק בקרב החברה הישראלית. מתח ביטחוני וחרדה לביטחון האישי והלאומי היו למאפיינים קבועים בחייה של החברה בישראל. האיומים על מדינת ישראל, ובהתאם לכך האתגרים שהמדינה נדרשת להתמודד איתם, עברו שינויים במשך השנים וקיבלו דגשים שונים. במחקרי דעת קהל ניתן למצוא שאלות ברוח התקופה ובהתאמה לאתגרים שעמדו בפני המדינה באותה עת. פרק זה מתמקד בתפיסת האיום של הציבור בשנים 2015–2018, גם בהשוואה לממצאים של מחקרי דעת הקהל קודמים ובבחינת שינויים לאורך זמן, במטרה לזהות מגמות. תפיסות האיום נבדקה בעזרת מערך מובנה של שאלות. תחילה תוצג התפיסה הכללית של הציבור לגבי האיומים הניצבים בפני מדינת ישראל – החיצוניים-ביטחוניים והפנימיים-חברתיים,

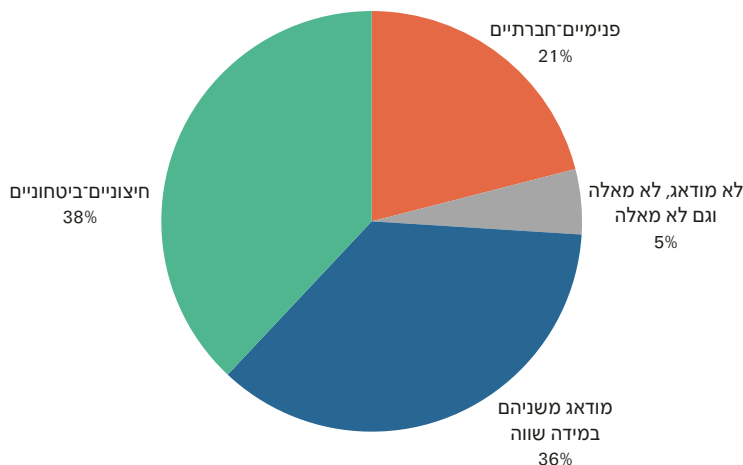
לאחר מכן תיבחן תפיסת הציבור באשר ליכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם האיומים והאתגרים, ולבסוף תוצג תחושת הביטחון האישי של הציבור.

האיומים על ישראל: תמונת מצב

בחלקה הגדול של תקופת המחקר (2015–2018) שרר שקט יחסי, אם כי פוטנציאל ההסלמה היה קיים בכל אחת מהזירות הביטחוניות בישראל. שנת 2015 הייתה ברובה שנת שגרה. במערכת הבחירות לכנסת ה-20 (מארכ 2015) נדחק הנושא הביטחוני לשוליים, כשנושאים כלכליים-חברתיים תפסו את מרכז תשומת הלב. זאת למרות שברקע ריחפה אפשרות של התלקחות בזירת עזה – בעיקר בעקבות מבצע 'צוק איתן' (יולי-אוגוסט 2014). באוקטובר 2015 התפתחו בזירה הפלסטינית אירועים אלימים שהעמידו את הסוגיה הביטחונית במרכז השיח הציבורי בישראל. מאוקטובר 2015 ועד מארכ 2016 עמד על סדר היום "גל הטרור" – רצף פיגועים שבוצעו על ידי יחידים פלסטיניים, בעיקר באזור ירושלים. עם זאת, ב-2017 הזירה הפלסטינית בכללותה כמעט לא עמדה על סדר היום, לאור הירידה במספר הפיגועים ובניסיונות הפיגוע ביהודה ושומרון. שקט שרר הן בזירה הדרומית והן בזירה הצפונית. ב-2018 חלה עלייה במתיחות הביטחונית בזירות השונות. במהלך מארכ 2018 החלו הפגנות ומחאות פלסטיניות המוניות על גבול גדר הביטחון ברצועת עזה, שהעלו את המתח בזירה זו. גם בזירה הצפונית – גבול ישראל-סוריה – חלה הסלמה ניכרת והיא עמדה על סדר היום לפרקים במהלך שנה זו. הנושא המדיני שב לסדר היום גם על רקע התפתחויות נוספות, ביניהן פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין בין המעצמות לאיראן והכרתה של ארצות הברית בירושלים כבירת ישראל.

במקביל עמדו במרכז סדר היום הציבורי בישראל סוגיות חברתיות. גם העיסוק בסוגיות ביטחוניות התמקד בחלק ניכר מהתקופה בהיבטים פנימיים, הנוגעים לפעילות צה"ל ופחות לאיומים החיצוניים-ביטחוניים. חלק מרכזי בשיח תפסה מערכת היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית. בין הסוגיות שנמצאו על סדר היום היו השתלבותם של חיילים דתיים וחרדים בצה"ל, שירות נשים ובפרט שירות של לוחמות והשתלבותן במערך הקרבי, וכן מקרי הטרדה מינית. מחקרים מראים כי המחלוקות הפנימיות מתלקחות באופן מיוחד כשהאיומים החיצוניים שוככים. בעיתות רגיעה הציבור מייחס חשיבות רבה יותר גם להיבטים כלכליים-חברתיים.²²

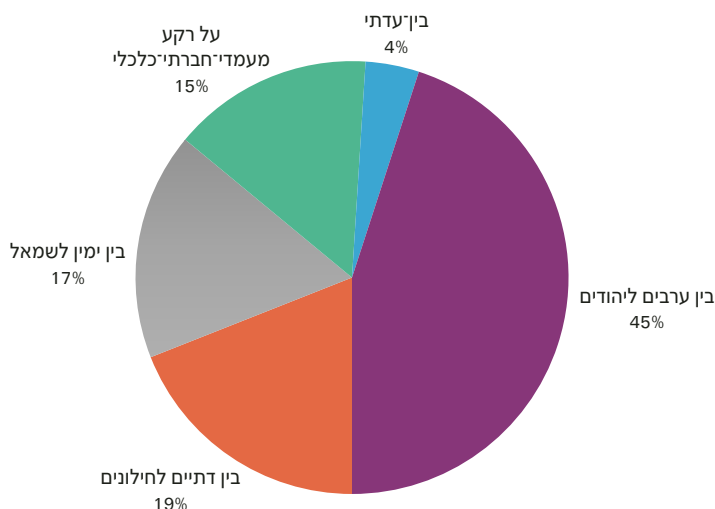
החל מ-2016 נוספו למחקר שאלות חדשות הנוגעות לזירה הפנימית. השאלה הראשונה שתוצג בפרק זה אפשרה לדרג באופן ראשוני את תפיסת הציבור כלפי האיומים החיצוניים-ביטחוניים מול הפנימיים-חברתיים. תרשים 3 מציג את המענה לשאלה זו ב-2018.



תרשים 3: דאגה מהאיומים החיצוניים-ביטחוניים על ישראל או מהאיומים הפנימיים-חברתיים, 2018

ב-2018 היו 38 אחוזים מהציבור מודאגים יותר מאיומים חיצוניים-ביטחוניים, ו-21 אחוזים היו מודאגים יותר מאיומים פנימיים-חברתיים, כפי שעולה מהתרשים. 36 אחוזים מהציבור הביעו דאגה במידה שווה הן מאיומים פנימיים והן מאיומים חיצוניים, ורק 5 אחוזים מהמשיבים לא היו מודאגים משני סוגי האיומים. נתונים דומים נמצאו גם בשנים 2016 ו-2017. שיעור המודאגים בעיקר מאיומים חיצוניים-ביטחוניים היה אומנם גבוה בממוצע בכ-12 אחוזים משיעור המודאגים מאיומים פנימיים-חברתיים, ועדיין חלק גדול מהציבור מוטרד מאיומים אלה. שאלה נוספת (ראו תרשים 4) בחנה אילו מבין המתחים הפנימיים הדאיגו את הציבור באופן מיוחד.

המתח בין ערבים ליהודים הוא זה שהדאיג במיוחד את הציבור, ואחריו המתח בין דתיים לחילונים, המתח בין ימין לשמאל והמתח על רקע מעמדי-חברתי-כלכלי. המתח הבין-עדתי הטריד מיעוט זניח בלבד. נתונים דומים עלו גם ב-2017. מי שהגדירו את עצמם שמאל (33 אחוזים) היו מודאגים מהמתח בין ימין לשמאל בפוליטיקה הישראלית יותר מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין או מרכז (16 אחוזים). נוסף על כך נמצא כי דתיים (39 אחוזים) וחרדים (31 אחוזים) היו מוטרדים מהמתח בין יהודים לערבים פחות מאשר חילונים ומסורתיים (41 אחוזים ו-45 אחוזים, בהתאמה). חרדים היו מודאגים בעיקר מהמתח בין דתיים לחילונים, בעוד חילונים היו מוטרדים מכך פחות במידה משמעותית.



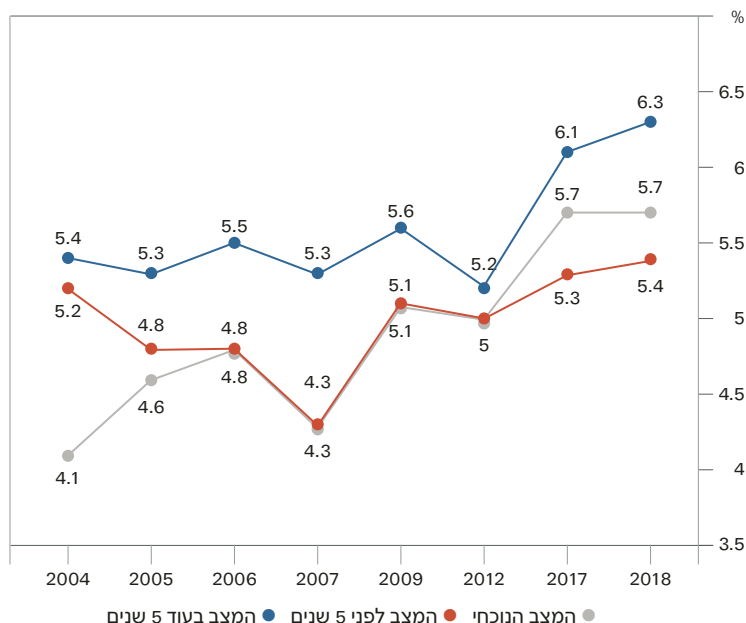
תרשים 4: המתח הפנימי המדאיג ביותר, 2018

האיומים החיצוניים-ביטחוניים

בחלק זה תוצג תפיסת הציבור באשר למצב המדינה מבחינת הביטחון לאומי והסיכוי לטרור ולעימות צבאי בהיקף נרחב. בהמשך יינתן מענה לשאלה כיצד הציבור מדרג את האיומים החיצוניים-ביטחוניים השונים.

תרשים 5 מציג את הדירוג הממוצע (הפריטים נמדדו בסולם 1 עד 9) לתפיסת המשיבים כלפי "מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי בשלוש נקודות זמן שונות". השאלה שהוצגה הייתה: לפניך סולם בן 9 שלבים, המתארים מצבים שונים שהמדינה יכולה להיות בהם מבחינת הביטחון הלאומי. ראש הסולם 9 מתאר את המצב הטוב ביותר שאפשר לחשוב עליו, ותחתית הסולם 1 – את המצב הגרוע ביותר שאפשר לחשוב עליו. על איזה שלב בסולם אתה חושב שהמדינה נמצאת?

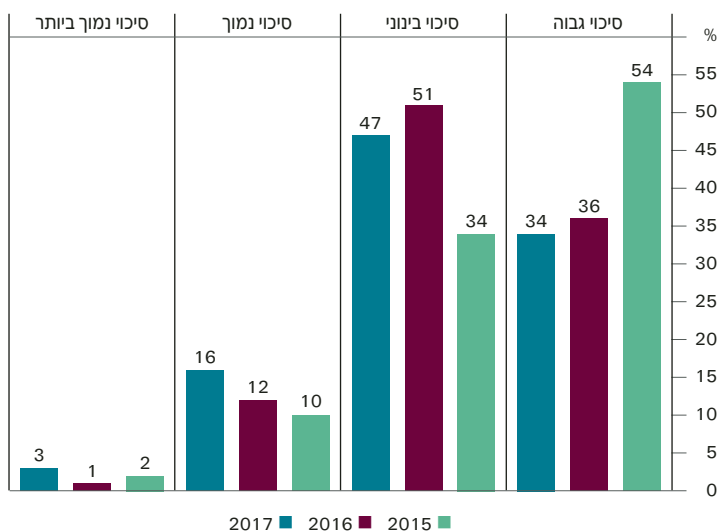
הנתונים מצביעים על מגמה ברורה. נראה שהציבור הישראלי שמר על השקפה חיובית, במיוחד בשנים האחרונות, ביחס להערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי (הדירוגים, במיוחד החל מ־2009, עולים על נקודת האמצע, שהיא 5.00). בחינה מדוקדקת יותר העלתה כי לאורך שנים הייתה הערכת "המצב לפני 5 שנים" גבוהה ועקבית, ונעה סביב 5. בהערכת "המצב הנוכחי" ניכר שיפור עקבי בהערכה הסובייקטיבית לאורך השנים, מ־4.1 ב־2004 לשיא של 14 שנים שהגיע ל־5.7 ב־2018 (למעט ירידה נקודתית ב־2007 מייד לאחר מלחמת לבנון השנייה). גם בהערכת המצב "בעוד 5 שנים" ניכרת עלייה ברורה מ־5.4 ב־2004 ל־6.3 ב־2018, כאשר הקפיצה המשמעותית היא בשנים האחרונות. ניכרת תחושה שהמצב במדינה ישתפר בחמש השנים הבאות. למעשה, הציבור הישראלי הפגין ב־2018 את האופטימיות העתידית



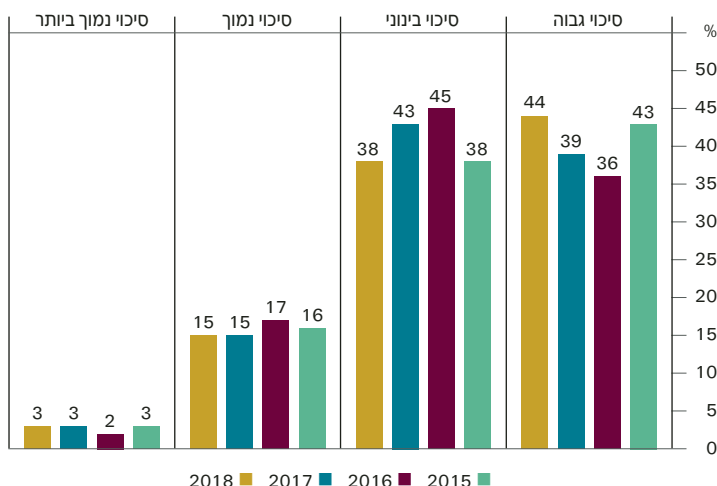
תרשים 5: הערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי, 2018–2004

הגבוהה ביותר זה 14 שנים – דירוג חסר תקדים של 6.3. המשמעות היא שהציבור אופטימי כאשר הוא חווה את העתיד ברמה הלאומית. זאת ועוד, הפערים הקיימים בין הקווים המשרטטים את "המצב כיום" ל"המצב בעוד חמש שנים" יכולים לשמש אף הם מדד לאופטימיות. בכל השנים יש פער קבוע בין תפיסת ההווה לעומת העתיד, כלומר העתיד נראה ורוד יותר מההווה, ובוודאי מהעבר.

כפי שמשקף מתרשים 6, באופן עקבי בשנים 2015–2017, רוב מוחלט בציבור (88–81 אחוזים) סבר כי הסיכוי לטרור משמעותי בשלוש השנים הקרובות הוא בינוני עד גבוה. הערכת הציבור לסיכוי גבוה לטרור משמעותי קיימת הן במצבי שגרה ושקט ביטחוני יחסי והן בתקופה של משבר, אולם במצבי משבר היא מתגברת מעט. ב־2015 סברו 54 אחוזים מהציבור שהסיכוי גבוה ו־34 אחוזים סברו כי הוא בינוני. ב־2016 סברו 36 אחוזים שהסיכוי לכך גבוה ו־51 אחוזים סברו שהוא בינוני, ואילו ב־2015 סברו 34 אחוזים שהסיכוי לכך גבוה ו־47 אחוזים סברו שהסיכוי בינוני. כלומר, חלה עלייה בהערכה לסיכוי גבוה בתקופת "גל הטרור" ב־2015. ובכל מקרה, בכל שלושת המחקרים רק 12–19 אחוזים סברו שהסיכוי נמוך. בשאלה משלימה נשאל הציבור מהו לדעתו הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות.



תרשים 6: הסיכוי לטרור בהיקף משמעותי בשלוש השנים הקרובות, 2015-2017



תרשים 7: הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות, 2015-2018

כפי שמשקף מתרשים 7, בשנים 2015-2018, רוב גדול בציבור (81-82 אחוזים) סבר באופן עקבי כי הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות הוא בינוני עד גבוה. הערכת הציבור לסיכוי גבוה שיפרוץ עימות צבאי קיימת הן במצבי שגרה ושקט ביטחוני יחסי והן בתקופה של משבר, אולם במצבי משבר היא התגברה מעט. נראה כי חלה עלייה קלה בהערכת הסיכוי הגבוה בתקופת "גל הטרור"

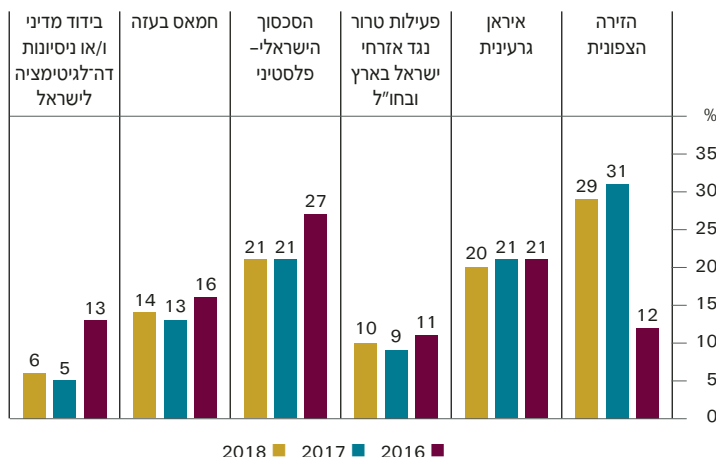
ב־2015. ובכל מקרה, בכל ארבעת המחקרים סברו רק 18–19 אחוזים שהסיכוי נמוך עד נמוך ביותר.

מעניין לציין כי בתקופת האינתיפאדה השנייה ב־2001 סברו כ־85 אחוזים מהציבור כי העימות עם הפלסטינים יגבר, ו־70 אחוזים מהמשיבים סברו כי קיים סיכוי גבוה וגבוה ביותר לכך שתפרוץ מלחמה בשנה הקרובה.²³ ב־2007, לאחר מלחמת לבנון השנייה, 76 אחוזים סברו שקיים סיכוי בינוני או גבוה להתקלחות מלחמה בין ישראל לבין מדינה ערבית או חזבאללה בשלוש השנים הבאות. לעומת זאת, בסוף שנות השמונים ובשנות התשעים של המאה ה־20 סברו כ־50 אחוזים בממוצע שמלחמה בין ישראל למדינה ערבית היא סבירה או סבירה מאוד בתוך שלוש שנים.

מקורו של השינוי שחל בין שנות התשעים של המאה ה־20 לעשור הראשון של המאה ה־21 הוא באירועים הביטחוניים שהתרחשו באותה עת, ואשר השיבו את השיח הביטחוני לסדר היום בגרסה חדשה. עם כישלון ועידת הפסקה בין ישראל לרשות הפלסטינית, שנערכה בקמפ דייוויד בספטמבר 2000, ופרוץ האינתיפאדה השנייה לאחר מכן, נקטעה תחושת האופוריה של הליכה לקראת "מזרח תיכון חדש". בתקופה זו התעצבה שוב התפיסה כי נגזר על החברה הישראלית להיות "חברת מאבק". אישים פוליטיים־ביטחוניים עשו אז שימוש במושגים דטרמיניסטיים כגון 'המשך מלחמת השחרור', 'המלחמה על הבית' ועוד. חזון השלום נתפס כמקסם שווא והסכסוך – כחסר פתרון. נראה היה שישראל נידונה בעתיד הנראה לעין לחיות על חרבה, וכל שנותר הוא להכיל את הסכסוך וללמוד לחיות עימו.²⁴ נטייה זו התחזקה עם הנסיגה מרצועת עזה (2005), התגברות ירי הרקטות מהרצועה לעבר אזור עוטף עזה, מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 וסבבי הלחימה בין חמאס לישראל – המבצעים 'עופרת יצוקה' (נובמבר 2008–ינואר 2009), 'עמוד ענן' (נובמבר 2012) ו'צוק איתן' (יולי–אוגוסט 2014). אירועים אלו העבירו את התחושה בקרב אזרחי ישראל ממצב של שלום פוטנציאלי למצב פוטנציאלי של מלחמה.²⁵ נתוני המענים לשאלות בהקשר זה חיזקו את ההסברים המקובלים לגבי התרבות הישראלית הדטרמיניסטית והמנטליות של "עם לוחם" אשר "חי על חרבו". בנושא זה שרר קונצנזוס גבוה במיוחד: כל חלקי האוכלוסייה העריכו כי קיים סיכוי גבוה או בינוני שיפרוץ עימות. נראה שלצד האופטימיות, החברה הישראלית מורגלת ב"שגרת מלחמה", והיא למדה לחיות לצד אירועי ביטחון ובתחושת דריכות לקראת באות.

אשר לדירוג האיומים החיצוניים־ביטחוניים, למרואיינים הוצגה רשימת איומים פוטנציאליים והם נשאלו מה נתפס בעיניהם כאיום החיצוני הגדול ביותר. האפשרויות שונו מעט משנה לשנה בהתאם לאיומים שעמדו על סדר היום. רשימת האיומים כללה את הזירה הצפונית (איראן, סוריה וחזבאללה),²⁶ איראן גרעינית, פעולות טרור נגד

אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל²⁷ הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חמאס בעזה ובידוד מדיני ו/או ניסיונות דה-לגיטימציה של ישראל.²⁸ תרשים 8 מציג נתונים ל-2016-2018.

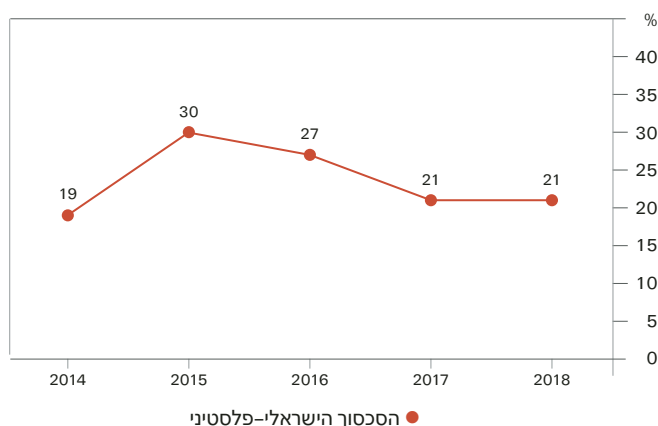


תרשים 8: האיום החיצוני הכי משמעותי על מדינת ישראל כיום, 2016-2018

הזירה הצפונית: בשנים 2017 ו-2018 נתפסה הזירה הצפונית בעיני רוב הציבור (31-29 אחוזים) כאיום החיצוני הגדול ביותר על מדינת ישראל, בהשוואה ליתר האיומים. מדובר בעלייה משמעותית בתפיסת האיום ביחס לשנים קודמות. ב-2016 רק 12 אחוזים מהציבור סברו כך, כלומר רק בשנתיים האחרונות החל הציבור להתייחס לזירה הצפונית כאל איום חמור. מעניין כי ב-2016 היה זה בניגוד להערכת מערכת הביטחון, שגרסה כי חזבאללה הוא האיום החמור ביותר הניצב מול המדינה. אפשר להסביר את הפערים בכך שהנושא כמעט לא עמד על סדר היום הציבורי והתקשורתי בישראל בתקופה זו. הציבור לא הרגיש את האיום מכיוון זה כמידי, בפרט לאחר עשור שקט בגבול הצפון. לעומת זאת, במהלך 2017 נוכחותה של הזירה הצפונית כאיום החלה לבלוט יותר בסדר היום בישראל. בשנה זו רוב הציבור ראה בנוכחות האיראנית בסוריה ובלבנון את האיום המתפתח המרכזי. ב-2018 נוכחותה של הזירה הצפונית כאיום בלטה אף יותר. התגברו תקיפות של מטרות צבאיות איראניות בסוריה על ידי חיל האוויר, והחשש מפני הסלמה בזירה הצפונית הלך וגבר.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני: במהלך 2015, על רקע קיפאון מדיני שנרשם מאז אפריל 2014 בעקבות כישלון סבב השיחות בין ישראל לרשות הפלסטינית, שנערכו בתיווכו של מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי, חלה עלייה במספר פיגועי הטרור ובניסיונות הפיגוע ביהודה ושומרון ובירושלים. למרות העלייה שנרשמה במספר הפיגועים שבוצעו על ידי פלסטינים, הנושא כמעט לא עמד על סדר היום הציבורי והתקשורתי בישראל. רק בסוף ספטמבר 2015, כאשר חלה הסלמה ניכרת באירועים

הביטחוניים, הזירה הפלסטינית שוב נעשתה מרכזית. ואכן, במחקר שנערך באוקטובר 2015, כאשר "גל הטרור" היה בשיאו, הציבור סימן את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאיום המרכזי (29 אחוזים). מגמה זו נמשכה, כפי שניתן לראות בתרשים 8, גם במחקר של 2016 (27 אחוזים). אולם ב-2017, כאשר שכך "גל הטרור", הציבור חדל לראות בסכסוך הישראלי-פלסטיני את האיום החיצוני העיקרי על ישראל. בשנה זו סברו כך רק כחמישית מהציבור (21 אחוזים). מגמה זו נמשכה ב-2018. ניתן להעריך כי גם העובדה שהתקשורת עסקה רבות בפיגועים שאירעו במהלך "גל הטרור" כמעט ברמה יום-יומית בתקופה זו תרמה באופן טבעי לעלייה בחשיבות האיום בעיני הציבור.



תרשים 9: אחוז הסבורים כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא איום מרכזי על ישראל, 2014-2018

עם זאת, הן בתקופת "גל הטרור" והן בתקופת השגרה בזירה זו, חיבור שלושת האיומים שקשורים אלה באלה – הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חמאס בעזה ובידוד מדיני ו/או ניסיונות דה-לגיטימציה לישראל – מצביע על כך שחלק גדול מהציבור סבר לאורך כל התקופה כי מדובר באיום חמור. ב-2016 – תקופת "גל הטרור" – סברו כך 56 אחוזים. גם ב-2017-2018 מדובר היה על 39-41 אחוזים שסברו כי הזירה הפלסטינית מהווה איום חמור.

נתונים נוספים נוגעים לאיום חמאס בעזה. מכל אחד מהמחקרים שהתבצעו בשנים 2016-2018 עלה כי באופן עקבי וללא תלות באירועים, הציבור לא ראה בחמאס בעזה איום חמור. רק 14-16 אחוזים סברו כך. כאמור, גם ב-2015, כאשר חמאס וחזבאללה הופיעו תחת אותה קטגוריה, האיום נתפס כאיום בעיני כ-22 אחוזים בלבד. נוסף על כך, מיעוט זניח ראה בבידוד מדיני ו/או ניסיונות דה-לגיטימציה לישראל איום משמעותי.

איראן גרעינית: איראן גרעינית לא נתפסה בעיני הציבור כאיום המרכזי הניצב בפני ישראל. רק כחמישית ראו בכך איום מרכזי (20-21 אחוזים). מדובר בממצא עקבי ב־2015-2018 שההסבר לו, לפחות חלקית, היה השגת הסכם הגרעין בין איראן למעצמות ביולי 2015. איום הגרעין האיראני עמד במרכז השיח הביטחוני בישראל ב־2015 ובמיוחד בחודש יולי, כאשר סוכם הסכם הגרעין. המחקר שנערך מספר חודשים לאחר מכן הצביע על ירידה בתחושת האיום בהקשר זה, ביחס לעבר. נראה כי הציבור הישראלי קיבל את הערכות המומחים שנשמעו באותה תקופה, כי לפחות בטווח הקצר, ההסכם צפוי להביא לעשור שקט יחסית בתחום הגרעין. האיום בשלב זה נראה היה רחוק ותיאורטי. על פי נתוני מחקרים שנערכו בעבר על ידי המכון למחקרי ביטחון לאומי, נשק גרעיני בידי איראן נתפס באופן עקבי על ידי הציבור בישראל כאיום החמור ביותר על המדינה. לאורך השנים, האיום היחידי שקיבל דירוג גבוה היה נשק גרעיני בידי האויב. מאז 2007 שולבה בשאלה התייחסות ספציפית – "בידי איראן". כך לדוגמה ב־2012, כאשר הסוגיה עמדה במרכז סדר היום הפוליטי-ביטחוני בישראל, הציבור ראה באיראן את האיום החמור ביותר שניצב בפני המדינה. באותה שנה דירגו 66 אחוזים מהמשיבים את רמת האיום בציון 7 – כלומר רמת האיום הגבוהה ביותר האפשרית.

את מקום האיום הגרעיני החליף בהדרגה החשש מפני איום במלחמה קונוונציונלית עם איראן בגבול הצפון. מה תהיה ההשפעה של פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין ושל פעולות צה"ל נגד ניסיון התבססות איראן בסוריה על דעת הקהל? האם נראה עלייה בתפיסת האיום האיראני, הגרעיני והקונוונציונלי, כאיום המרכזי שעומד מול ישראל? יש לעקוב אחר דעת הקהל בשנים הבאות לאור השינויים בזירה זו.

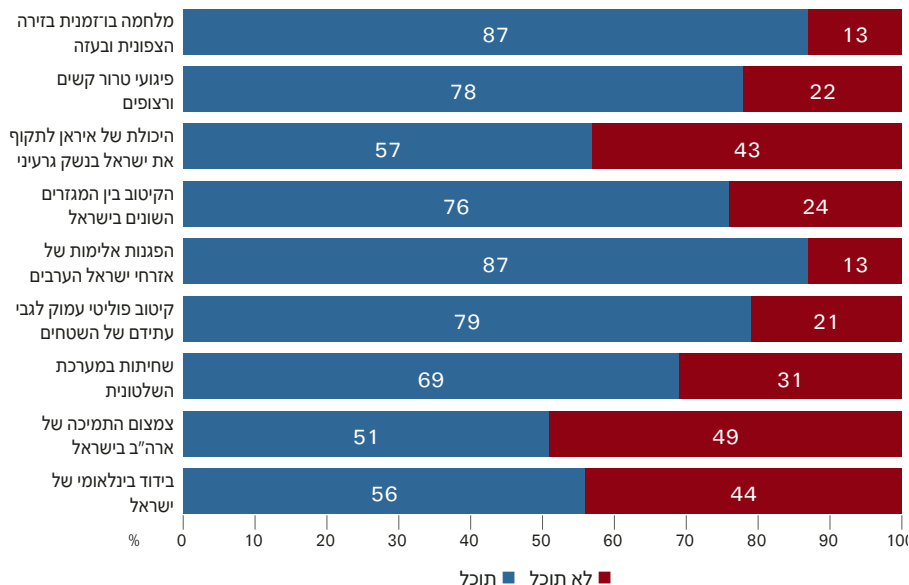
פעילות טרור נגד אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל: רק 9 אחוזים מקרב הציבור סברו שפעילות טרור נגד אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל מהווה את האיום החיצוני הגדול ביותר. יש לציין כי במחקרים שבוצעו ב־2015 וב־2016, ארגון דאע"ש (המדינה האסלאמית) שהלך והשתלט על שטחים נרחבים בסוריה וגם בעיראק באותה תקופה הוצע כאחד האיומים האפשריים, אולם רק 11-14 אחוזים סברו שמדובר באיום מרכזי. זאת למרות ריבוי הפיגועים באירופה שהתבצעו סמוך לעיתות עריכת המחקר (המחקר ב־2016 נערך בתקופה שבה בוצעו פיגועים מרובי קורבנות על ידי גורמים ג'האדיסטיים בפריז). אם כן, דאע"ש לא השתרש כאיום מרכזי בישראל – גם בתקופה שהיה במקום גבוה על סדר היום – כפי שהעריכה מערכת הביטחון בישראל. נראה כי סוגיה מסומנת כאיום כפועל יוצא מתחושת משבר מידי, כשהציבור מוטרד מאיומים שנראים מוחשיים בטווח הקרוב.

אשר לשיוך הפוליטי של המרואיינים, נמצאו הבדלים בין השייכים השונים. מי שהגדירו עצמם שמאל (42 אחוזים) העריכו את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאיום

החמור ביותר על מדינת ישראל, לעומת אלה שהגדירו את עצמם כמרכז (24 אחוזים) או ימין (14 אחוזים). מנגד, הימין (33 אחוזים) העריך את האיום מהזירה הצפונית (איראן, סוריה וחזבאללה) כאיום החמור, יותר מהשמאל (28 אחוזים) ומהמרכז (23 אחוזים). כך גם לגבי איראן גרעינית; בקרב 24 אחוזים שהגדירו את עצמם כימין ו-19 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כמרכז סומנה איראן גרעינית כאיום החמור ביותר, ואילו רק 6 אחוזים מקרב אלה שהגדירו עצמם כשמאל סברו כך.

יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים שעומדים בפניה

כדי לבחון מהי תפיסת הציבור בדבר יכולת ההתמודדות של המדינה עם האתגרים החיצוניים-ביטחוניים והפנימיים-חברתיים העומדים בפניה, נשאלה השאלה: "האם מדינת ישראל תוכל או לא תוכל להתמודד בהצלחה עם כל אחד מאתגרים אלו?" השאלה כללה רשימת אתגרים שעומדים בפני ישראל. מרבית האתגרים הופיעו במחקר בגרסאות שונות במשך שנים רבות, אך עודכנו בהתאם למציאות המשתנה. חלק מהאתגרים נוספו לאור השינויים בזירות השונות. לפיכך, רק לחלק מהאתגרים ניתן להציע פרספקטיבה ולהציג מגמות רבות שנים. תרשים 10 מציג את התוצאות לכלל האתגרים שהוצגו לציבור ב-2018.



תרשים 10: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם אתגרים שונים, 2018

רוב הציבור הרגיש בטוח למדי לגבי יכולתה של המדינה להתמודד עם האתגרים מבית ומחוץ, אולם נמצאו הבדלים בין התחומים השונים.

יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים החיצוניים-ביטחוניים

באופן עקבי ולאורך שנים, הן במצבי שגרה והן במצבי משבר, רוב הציבור חש כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האיומים החיצוניים-ביטחוניים, אם כי נמצאו שינויים בין סוגי האתגרים:

א. יכולת ההתמודדות של ישראל עם מלחמה בו־זמנית בזירה הצפונית ובזירת עזה²⁹

ב־2018 סברו 87 אחוזים כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם מלחמה בו־זמנית בזירה הצפונית ובזירה הדרומית. נתונים דומים נרשמו גם ב־2016 וב־2017. סעיף זה נוסח מחדש לאורך השנים בהתאמה למציאות הביטחונית בכל תקופה.³⁰ בעשור הקודם נשאלו שתי שאלות דומות, שהעלו אף הן רמת אמון גבוהה ביכולת ההתמודדות של ישראל עם האתגרים הללו; בשנים 2004–2012 הוצגה לציבור האפשרות שסוריה תפתח במלחמה עם ישראל. הנתונים שהתקבלו הצביעו על סבירות גבוהה במיוחד ונעו סביב 94 אחוזים. ב־2015 ובשנים 2000–2012 הוצגה האפשרות של מתקפת טילים ורקטות על ישראל/איום בירי טילי קרקע־קרקע על ישראל. גם במקרה זה הממוצע היה גבוה – 88 אחוזים מהציבור חשו כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האתגר.³¹ נמצא כי מי שמשייך עצמו לצד הימני של המפה מאמין יותר שישאל תוכל להתמודד בהצלחה במלחמה בו־זמנית בצפון ובעזה, מאשר מי שמשייך עצמו למרכז ולשמאל הפוליטי.

ב. יכולת ההתמודדות של ישראל עם פיגועי טרור קשים ורצופים

ב־2018 האמין רוב הציבור – 78 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם רצף של פיגועי טרור קשים. נתון זה עקבי לאורך השנים. ב־2015–2018 האמינו כ־82–86 אחוזים מהציבור שמדינת ישראל תוכל להתמודד עם אתגר זה בהצלחה. נתונים דומים עלו גם בשנים 2004–2012. בעבר, כאשר הוצג לציבור מכלול האיומים החיצוניים-ביטחוניים שיתרחשו בו־זמנית בניסוח דרמטי יותר, ירדה רמת האמון ביכולת ההתמודדות. בשנים 1987–2016 האמינו 65 אחוזים מהציבור בממוצע שישאל תוכל להתמודד בהצלחה עם האפשרות למלחמה כוללת של כל מדינות ערב ו/או ארגוני הטרור נגד ישראל.

ג. יכולת ההתמודדות של ישראל עם היכולת של איראן לתקוף את ישראל בנשק

גרעיני ב־2018 האמין חלק גדול מהציבור – 57 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם היכולת של איראן לתקוף אותה בנשק גרעיני. נתונים דומים עלו גם במחקרים שבוצעו בשנים 2015, 2016 ו־2017. 56–63 אחוזים בממוצע האמינו כי לישראל היכולות להתמודד בהצלחה עם יכולתה של איראן לתקוף אותה בנשק גרעיני. מעניין כי רק ב־2016 היה הנתון מעט יותר גבוה – 63 אחוזים האמינו כי לישראל יכולת להתמודד עם אתגר זה. ייתכן שלהסכם הגרעין בין המעצמות לאיראן הייתה השלכה על כך. בכל מקרה, מבין כלל האתגרים החיצוניים שצוינו

עד כה, מדובר באתגר שזכה לתוצאה הנמוכה ביותר בממד היכולת של ישראל להתמודד בהצלחה עם איום ביטחוני. נתונים דומים עלו גם בשנים 2000–2012. יש לציין כי בעבר כלל המחקר גם שאלה בדבר יכולתה של ישראל להתמודד עם איום של מדינת אויב לתקוף את ישראל בנשק כימי או ביולוגי, ללא אזכור של איראן. הנתונים שהתקבלו היו נמוכים במידה מועטה. בממוצע רק 55 אחוזים מהציבור סברו כי לישראל יכולת להתמודד בהצלחה עם איום זה. סביר להניח כי חוסר ההבנה של הציבור במורכבות האתגר הלא־קונוונציונלי יצר רמה גבוהה יותר של תחושת איום ביחס לאתגרים האחרים. האיום בנשק לא־קונוונציונלי נחשב במשך שנים למעורר סיכונים של מוות והרס המוניים. מדובר באיום שהוא מבחינת הציבור נעלם, בניגוד לאיום במלחמה קונוונציונלית בין ישראל לצבאות מדינות ערב, או בפיגועי טרור תכופים בישראל. הציבור כבר חווה אתגרים אלה וחש שהמדינה התמודדה בהצלחה יחסית.

יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם אתגרים בזירה הפנימית

א. הקיטוב בין המגזרים השונים בחברה הישראלית

ב־2018 סבר רוב הציבור – 76 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם הקיטוב בין המגזרים השונים בחברה הישראלית. במהלך ארבע שנות המחקר חלה עלייה ברורה בהערכת הציבור בדבר יכולת ההתמודדות של המדינה עם אתגר זה: ב־2015 – 60 אחוזים, ב־2016 – 67 אחוזים וב־2017 – 71 אחוזים. אולם בפרספקטיבת זמן רחבה יותר מדובר למעשה בירידה, שכן ב־2004–2012 הממוצע היה 85–81 אחוזים. מכאן ניתן ללמוד כי הציבור פחות משוכנע בשנים האחרונות ביכולת ההתמודדות של המדינה עם אתגר הקיטוב. נתונים אלו עולים בקנה אחד עם הנתון שהוצג בפתח פרק זה – הציבור מוטרד מהזירה הפנימית. יצוין כי מי שהגדירו את עצמם שמאל (55 אחוזים) העריכו את יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (83 אחוזים).

ב. יכולת התמודדות עם הפגנות אלימות של אזרחי ישראל הערבים

ב־2018 סבר רוב הציבור – 87 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם הפגנות אלימות של אזרחי ישראל הערבים. מדובר במגמת ירידה עקבית וברורה בשנים האחרונות בהערכת יכולת ההתמודדות של המדינה עם אתגר זה. ב־2015 סברו כ־91 אחוזים, ב־2016 – 87 אחוזים וב־2017 – 83 אחוזים. נראה כי המתח הגובר ביחסי יהודים־ערבים בישראל בשנים האחרונות נתן את אותותיו. בפרספקטיבה של זמן, בשנים 2004–2012 הממוצע היה גבוה יותר והוא נע סביב 83 אחוזים שסברו כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם הפגנות אלימות של אזרחי ישראל הערבים. יצוין כי מי שהגדירו את עצמם שמאל (77 אחוזים) העריכו את

יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (92 אחוזים).

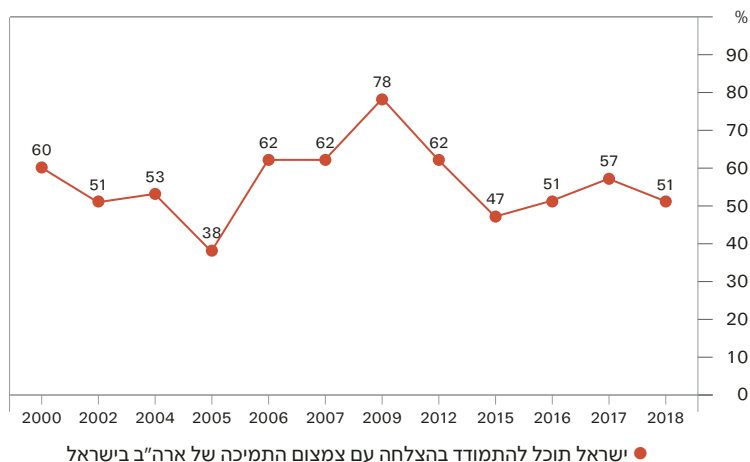
ג. יכולת התמודדות של ישראל עם מחלוקת פוליטית עמוקה לגבי עתידם של השטחים

ב-2018 חש רוב הציבור – 79 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם מחלוקת פוליטית עמוקה לגבי עתיד השטחים. ב-2015 חשו כך 80 אחוזים מהציבור, ב-2016 – 71 אחוזים וב-2017 – 76 אחוזים. ייתכן שהירידה הנקודתית ב-2016 בתפיסת יכולת ההתמודדות עם אתגר זה נבעה מהמחלוקת הפוליטית ששררה באותה עת בנושא פינוי המאחז הבלתי חוקי עמונה בגדה המערבית ובהצעת חוק ההסדרה, שנועד להכשיר את מעמדם של מאחזים כגון זה. יצוין כי בשנים 2004–2012 שיעור הסבורים כך נע סביב 86 אחוזים. גם במקרה זה, מי שהגדירו את עצמם שמאל (58 אחוזים) העריכו את יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (87 אחוזים) ומרכז (77 אחוזים).

ד. שחיתות במערכת השלטונית – ב-2018 סבר רוב הציבור – 69 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם שחיתות במערכת השלטונית. נתונים דומים עלו גם ב-2017, כשסעיף זה נוסף למחקר. מדובר בנתון נמוך בהשוואה לאתגרים האחרים, אולם מדובר בסעיף חדש יחסית ולכן קשה להעריך אם מדובר במגמה. גם במקרה זה, מי שהגדירו את עצמם שמאל (49 אחוזים) העריכו את יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (76 אחוזים) ומרכז (64 אחוזים).

יכולת ההתמודדות של ישראל עם אתגרים בזירה הבינלאומית

מבין כל האתגרים, צמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל הוא האתגר שהטריד במידה הרבה ביותר את הציבור. ב-2018 סברו רק כמחצית מהציבור – 51 אחוזים – כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם אתגר זה. בפרספקטיבה של זמן ניכר שינוי בדעת הקהל בנושא זה. בשנות התשעים של המאה ה-20 השאלה אומנם נוסחה באופן מעט שונה, אולם גם ממנה ניתן ללמוד כי עם הזמן סברו פחות מרואיינים שהמדינה תוכל להתגבר על צמצום בסיוע האמריקאי. 79 אחוזים אמרו ב-1987 שישראל תוכל להתמודד עם סיוע אמריקאי מצומצם יותר. ב-1988 סברו כך 77 אחוזים, וב-1990 הביעו עמדה כזו רק 67 אחוזים. בשנים 2000–2005 הממוצע נע סביב 50 אחוזים. החל מ-2006 ועד 2012 חלה עלייה לכ-66 אחוזים וכאמור, בשנים האחרונות חלה שוב ירידה. התרשים הבא מסכם את המגמה ב-2000–2018.



תרשים 11: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה האמריקאית בישראל, 2018-2002

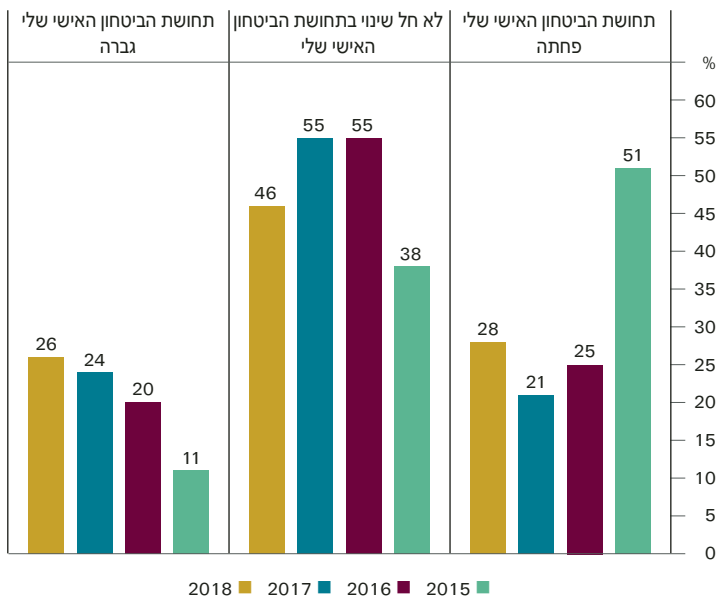
ייתכן שנתונים אלה מלמדים כי בשנים האחרונות התחזקה הבנת הציבור באשר לחיוניות של תמיכת ארצות הברית בישראל. הציבור הישראלי ניזון מהתקשורת, המדגישה את חיוניות הקשר בין ישראל לארצות הברית ובה בעת מרבה לחזות כיצד עתיד הממשל האמריקאי להתנהל מול ישראל בנושאי הליבה הביטחוניים. זאת ועוד, נתונים אלה מחדדים את חשיבות זהותו של הנשיא המכהן. בתקופתו של הנשיא ברק אובמה חלה ירידה משמעותית בהערכת הציבור באשר ליכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה האמריקאית, מאחר שחלק גדול מהציבור חשש כי הוא ישנה לרעה את מדיניות ארצות הברית כלפי ישראל. אפשר לראות כי בראשית תקופת הנשיאות של דונלד טראמפ, שנתפס כאוהד את ישראל, גדלה הערכת הציבור בכ-10 אחוזים לעומת הערכתו בשלהי תקופת אובמה, בדבר יכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום תמיכתה של ארצות הברית בישראל. ב-2017, תקופת שלטונו של הנשיא טראמפ בארצות הברית, נרשמה עלייה בהערכת הציבור. שני המחקרים הקודמים נערכו ב-2015-2016 – בתקופת הנשיא אובמה. נתונים אלה עולים בקנה אחד עם אלה המצביעים על ביטחון הולך וגובר של הציבור במערכת היחסים עם ארצות הברית בתקופת נשיאות טראמפ. נראה כי לדמות המכהנת בתפקיד הנשיא בארצות הברית יש השלכה על כך.

לממצא שלפיו הציבור מוטרד מצמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל יש להוסיף את החשש מבידוד בינלאומי. סעיף זה נוסף למחקר ב-2018. מתרשים 10 עולה כי יחסית לתחושת יכולת ההתמודדות הגבוהה עם כלל האתגרים שעומדים בפני מדינת ישראל, אתגר הבידוד הבינלאומי הוא זה שהציבור סבר כי ישראל תוכל

להתמודד עימו בהצלחה פחותה. 56 אחוזים מהציבור סברו כי ישראל תוכל להתמודד עם אתגר זה.

תחושת הביטחון האישי

תחושת ביטחון אישי היא צורך בסיסי קיומי של הפרט ומהווה רכיב חשוב באיכות חייו. התפיסות שרווחות בקרב כלל הציבור משפיעות על ההשקפות, הגישות והאמונות האישיות של אנשים בכל הנוגע לסוגיות הקשורות לביטחון לאומי. אולם גם תחושת הביטחון האישי של הפרט עשויה לעצב את תחושת הביטחון של אומה. תחושת הביטחון האישי מלווה את הפרט בחיי היום-יום במישורים שונים: פיזי, כלכלי, חברתי ונפשי. היא עלולה להיפגע בעקבות קשת רחבה מאוד של איומים – חשיפה לפשעים אלימים, טרור, תאונות דרכים, מלחמה ואסונות טבע. במסגרת המחקר הנוכחי הוצגה למרואיינים השאלה אם הם מרגישים שחל שינוי בתחושת הביטחון האישי שלהם במהלך התקופה האחרונה. יש להביא בחשבון כי מענה לשאלה כללית מעין זו עשוי להעיד על תחושת ביטחון במגוון רחב של תחומים שמגבירים או מפחיתים את תחושת הביטחון האישי של הפרט, אולם סביר להניח שהאוריינטציה של המרואיינים במסגרת מחקר זה היא לביטחון לאומי במובנו הקלאסי, שכן השאלה הופיעה כחלק מסדרת שאלות שהתמקדו באיומים ביטחוניים.



תרשים 12: הערכת תחושת הביטחון האישי בתקופה האחרונה, 2015–2018

באופן כללי, בשנים 2015-2018 ניכרה עלייה משמעותית משנה לשנה בתחושת הביטחון האישי. בקרב אלו שהעידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם גברה חלה עלייה מ-11 אחוזים ב-2015 ל-26 אחוזים ב-2018. לעומת זאת, בקרב אלו שהעידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם פחתה חלה ירידה – מ-51 אחוזים ב-2015 ל-28 אחוזים ב-2018. גם בקרב אלו שהעידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם לא השתנתה ניכרת עלייה מ-38 אחוזים ל-46 אחוזים. עוד עולה מהתרשים כי ב-2016 וב-2017 חש רוב הציבור כי לא חל שינוי בתחושת הביטחון שלו (55 אחוזים) או שהיא גברה (20-24 אחוזים), וכי ב-2018 חלה ירידה קלה בתחושת הביטחון האישי (מ-21 אחוזים ב-2017 ל-28 אחוזים ב-2018).

ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם המציאות בזירה הביטחונית בשנים אלה. בסוף 2015 השאלה נשאלה בתקופת שיא "גל הטרור", ואילו ב-2016 וב-2017 היא נשאלה בתקופת שגרה. כצפוי, בתקופת שיא "גל הטרור", כשהאירועים השפיעו ישירות על חלק ניכר מהציבור, נמצא גם כי תחושת הביטחון האישי פחתה. ב-2015 חשו 51 אחוזים כי תחושת הביטחון האישי שלהם פחתה, בקרב 38 אחוזים לא חל שינוי, ורק אצל 11 אחוזים מהציבור התחושה גברה. בתקופת שגרה יחסית (2017) העיד רוב הציבור כי לא חל שינוי בתחושת הביטחון האישי שלו (55 אחוזים). 24 אחוזים מהציבור אף העידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם גברה, ואילו רק 21 אחוזים העידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם פחתה. ב-2018, כשהאירועים בזירה הביטחונית שבו לסדר היום בעוצמות ובמידת רלוונטיות משתנה לאוכלוסיות שונות במדינה, הציבור חש ביטחון יחסי, אבל פחות מאשר ב-2016-2017.

לסיכום, בפרק זה הצטיירה תמונה של חברה שנעה בין קטבים, ולכאורה חיה בסתירה. מצד אחד, היא התרגלה "לחיות על חרבה" בליווי תחושה פסימית של איום וחשש תמידי מפני טרור ועימותים צבאיים. מצד שני, באופן עקבי במשך שנים, חששות אלה מתאזנים על ידי ביטחונה הרב של החברה ביכולתה של המדינה להתמודד עם האיומים והאתגרים העומדים בפניה. ככלל, הציבור הישראלי שמר על השקפה אופטימית ביחס להערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי. ייתכן שמדובר במנגנון של הדחקה, שנועד לחזק ולהקל את התחושות נוכח איום פוטנציאלי. נוסף על כך עולה כי תפיסת האיומים והאתגרים של הציבור קשורה להשפעות חיצוניות ורגישה להן. דהיינו, לאירועים ולהתפתחויות בשטח הייתה השפעה רבה יותר מאשר למאפיינים סוציו-דמוגרפיים ולשיוך הפוליטי של המשתתפים. למעשה, לגבי רוב הנושאים שעלו שררה הסכמה גורפת בין החלקים השונים בציבור הישראלי.